

મનોહર ત્રિવેદી

(જન્મ : 4-4-1944)

અમરેલી જિલ્લાના હીરાણા ગામમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. જીવનભર તેમણે ઉત્તમ શિક્ષક તરીકે કાર્ય કર્યું. ‘મોંસૂઝણું’, ‘ફૂલની નૌકા લઈને’, ‘છુટ્ટી મૂકી વીજ’, ‘આપોઆપ’, ‘વેળા’ તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘નથી’, ‘ગજવામાં ગામ’ અને ‘નાતો’ તેમની નવલિકા સંગ્રહો છે. ‘ઘરવખરી’, ‘તેઓ’ તેમના ચરિત્ર નિબંધોના સંગ્રહો છે. ‘કાચનો કૂપો, તેલની ધાર’, ‘ટિલ્લી’, ‘આલ્લે લે’ તેમની બાળસાહિત્યની કથાઓ છે. ગીતમાં અને ગઝલમાં તેમની નોંધપાત્ર ગતિ રહી છે.

હોસ્ટેલમાં રહેતી દીકરી પપ્પાને ફોન કરીને જે ગોઠડી માંડે એ પ્રસંગ સહજ રીતિએ કવિએ આ ગીતમાં મૂક્યો છે. આ ગીત કવિના ‘વેળા’ કાવ્યસંગ્રહમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. ગીતની શરૂઆત ‘...તો, પપ્પા ! હવે ફોન મૂકું ?’ જેવા પ્રશ્નાર્થથી થાય છે. એટલે કે પપ્પા અને દીકરી વચ્ચે ઘણી વાત થઈ ગઈ છે છતાં ફોન મૂકવાની ઈચ્છા નથી થતી. આખા કાવ્યમાં દીકરી જ બોલે છે. પપ્પાના પ્રશ્નો દીકરીના ઉત્તરથી સૂચવાઈ જાય છે. મમ્મીનું ભોળપણ, પપ્પાની ઉતાવળ દ્વારા દીકરીની માતા-પિતા પ્રત્યેની ચિંતા-પ્રેમ-લાગણી બધું ખૂબ જ ઓછા શબ્દોમાં વ્યક્ત થઈ જાય છે. કાવ્યના અંતે પણ ફોન તો પૂરો થતો નથી, કારણ કે શરૂઆતમાં જેમ પ્રશ્ન છે તેમ અંતે પણ પ્રશ્ન છે. આથી ચતુર ભાવક પામી જાય છે કે ફોન મૂકવાનો નથી. વાત હજી આગળ ચાલવાની છે. આમ, માતા-પિતા અને દીકરીના લાગણી તંતુને વ્યક્ત કરતી આ ઉત્તમ ગીતરચના છે.

...તો, પપ્પા ! હવે ફોન મૂકું ?

તમને યે મોજ જરી આવે તે થયું મને STDની ડાળથી ટહુકું ?

હોસ્ટેલને ?... હોસ્ટેલ તો ફાવે છે... જેમ કે કાંટામાં સચવાતું ફૂલ

તોય એ તો ઊઘડે છે... રંગભર્યું મહેકે છે... ડાળખીમાં કરે ઝુલાઝૂલ

ફાગણના લીલાકુંજાર કોઈ ઝાડવાનું પાન એમ થાય નહિ સૂકું.

મમ્મીબા જલસામાં ?... બાજુમાં ઊભી છે ?... ના ના... તો વાસણ છો માંજતી,

કે’જો... આ દીકરીયે તારાં સૌ સપનાંઓ રાત પડ્યે નીંદરમાં આંજતી

સાચવજો... ભોળી છે... ચિન્તાળુ... ભુલકણી... પાડજો ના વાંકું કે ચૂકું,

શું લીધું ?... સ્કૂટરને ?... ભારે ઉતાવળા... શમ્મુ તો કે ‘તો’તો...ફિજ

કેવા છો જિદ્દી ?... ને હપતા ને વ્યાજ ?... વળી ઘર આખું ઠલવશે ખીજ

ઝાઝી તે વાતુંનાં ગાડાં ભરાય... કહું હાઈકુમાં, એટલે કે ટૂંકું

તો, પપ્પા ! હવે ફોન મૂકું ?

(‘વેળા’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી / શબ્દાર્થ

મોજ આનંદ; STD Subscriber Trunk Dialling, અહીં ટેલિફોન બુથ પર જઈ ફોન કરવાની વ્યવસ્થા; હોસ્ટેલ છાત્રાલય; ઊઘડવું ખીલવું, પ્રફુલ્લ થવું; ફાગણ વિક્રમ સંવતનો પાંચમો મહિનો; લીલાકુંજાર લીલા ઘટાદાર; ખીજ ગુસ્સો; આંજવું આંખમાં કાજળ લગાડવું, (અહીં) આંખમાં સમાવી લેવું

વિરુદ્ધાર્થી

ઊઘડવું કરમાવું; સૂકું લીલું; ભોળું કપટી; ખીજ પ્રસન્નતા

તળપદા શબ્દો

નીંદર નિદ્રા, ઊંઘ; વાતું વાતો

રૂઢિપ્રયોગો

વાતોનાં ગાડાં ભરવા અતિશય વાતો કરવી

સ્વાધ્યાય

1. પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો :

- (1) દીકરીને હોસ્ટેલ કેવી લાગે છે ?
(A) ફૂલ જેવી (B) કાંટા જેવી
(C) ડાળખી જેવી (D) કલરવ જેવી
- (2) દીકરીના મતે માતા માટે કઈ બાબત લાગુ પડતી નથી ?
(A) ચિંતાતુર (B) ભોળી
(C) ભુલકણી (D) જિદ્દી
- (3) ‘ઝાઝી વાતુનાં ગાડાં ભરાય’ દ્વારા શું કહેવા માગે છે ?
(A) બધી વાતો ગાડામાં બેસીને કરવાનું કહે છે.
(B) લાંબી લાંબી વાતો કરવા માગે છે.
(C) વાતો તો ખૂબ કરવી છે ટૂંકમાં કહીને જ બધું સમજાવવા માગે છે.
(D) ગાડાં ભરાય તેટલી બધી વાતો કરવા માગે છે.
- (4) STDની ડાળથી ટહુકું ? કહીને દીકરી શું કહેવા માગે છે ?
(A) S.T.D. ફોન હવે બંધ થઈ ગયા છે.
(B) વૃક્ષની ડાળના બદલે STDની ડાળ ભૂલથી જ બોલાઈ ગયું છે.
(C) ફોનમાં કોયલના ટહુકાની રિંગટોન વાગે છે.
(D) પિતાજી સાથે મીઠી-મીઠી વાતો કરવા માગે છે.

2. નીચેના પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) માતાનાં સ્વપ્નોને દીકરી ક્યારે યાદ કરે છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નનો સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર લખો :

- (1) પિતા સાથેનો પુત્રીનો આત્મીય સંબંધ આ કાવ્યમાં કયા કયા શબ્દપ્રયોગો દ્વારા વ્યક્ત થાય છે ?

4. મુદ્દાસર નોંધ તૈયાર કરો :

- (1) હોસ્ટેલમાં રહેતી દીકરીનું દૈનિક મનોબળ
- (2) દીકરીની ઘર માટેની ચિંતા

5. કાવ્યપંક્તિ સમજાવો :

“હોસ્ટેલને ? હોસ્ટેલ તો ફાવે છે... જેમ કે કાંટામાં સચવાતું ફૂલ
તોય એ તો ઊઘડે છે... રંગભર્યું મહેકે છે... ડાળખીમાં કરે ઝુલાઝૂલ”

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આ કાવ્યની દીકરીને બદલે તમે પપ્પાને ફોન કરો તો શું-શું કહો તેની નોંધ લખો.
- હાઈકુનું બંધારણ જાણીને તમે થોડા હાઈકુ લખો.
- તમારા પપ્પા સાથેના સંબંધ વિશે નિબંધ લખો.
- ‘થેન્કયુ પપ્પા’, ‘વહાલી દીકરીને’, ‘વહાલા દીકરાને’ ‘દીકરી વહાલનો દરિયો’ જેવાં પુસ્તકો મેળવીને વાંચો.
- આ કાવ્યને આધારે દીકરીના એકપાત્રીય અભિનય માટેના સંવાદો લખો અને વર્ગમાં ભજવો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

● આ સંવાદકાવ્ય નથી છતાં એક, બે શબ્દોથી રચાયેલા ટૂંકા પ્રશ્નો કે ફોન મૂકું ? હોસ્ટેલને ? મમ્મીબા જલસામાં ? શું લીધું ? સ્કૂટરને ? આ પ્રશ્નોથી અને એના પછી તરત અપાયેલા ઉત્તરોથી કાવ્ય મઢાયું છે. ફોનથી એકોક્તિ વર્ણવાઈ છે છતાં અપાતા ઉત્તર પણ સહજસાધ્ય બન્યા છે.

- ‘ફાગણના લીલાકુંજાર... નહિ સૂકું’

દીકરીને મુશ્કેલી તો છે પણ ‘કાંટામાં સચવાતું ફૂલ’ની ઉપમાથી કવિ રાહત આપે છે. પ્રેમાળ, સંસ્કારી દીકરી એમ હાર શેની માને ? આ વાત કવિએ કેવી નાજુક નકશીકામથી મૂકી છે તે પણ જુઓ. દીકરી ફાગણના ઝાડનું પાન છે અને તે પણ લીલુંછમ ! આથી એની ચિંતાની જરૂર નથી એમ ઇશારો અપાયો છે.

● ‘ઝાઝી તે વાતુંનાં ગાડાં ભરાય’ રૂઢિપ્રયોગ છે અને ‘હાઈકુ’ સાહિત્યપ્રકાર છે. અહીં બંને એકસાથે સુંદર રીતે મુકાયા છે તે નોંધો.

- લાઘવ, વાતચીતની શૈલી, અંત્યાનુપ્રાસના પ્રયોગોથી કાવ્ય ધ્યાનાકર્ષક બન્યું છે, કાવ્ય ખીલ્યું છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

હોસ્ટેલમાં રહેતી દીકરીને ઘરની માહિતી પૂછવા કરતાં વધુ ચિંતા માતા-પિતાની છે. ઘરમાં વસ્તુ વસાવવાના આનંદ કરતાં પિતાના ખર્ચમાં થનારા વધારાની ચિંતા વિશેષ છે. મમ્મીને સાચવવાની, સંભાળ રાખવાની STD પરથી ફોન કરતી દીકરીને લાંબી વાત કરવાની ઇચ્છા તો છે પણ પપ્પાના ફોનનું બિલ વધે નહિ તેની પણ ચિંતા છે. એટલે ‘પપ્પા, હવે ફોન મૂકું’થી શરૂ થયેલું કાવ્ય કુટુંબના ભાવાવરણને ઓછા શબ્દોમાં તાદૃશ્ય કરીને અંતે ‘પપ્પા, હવે ફોન મૂકું’ના પુનરાવર્તને પ્રેમનો પરિઘ રચીને પૂર્ણ થાય છે. શીર્ષકની સાર્થકતા પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

શિક્ષકે દીકરીઓની પરિવાર અને માતૃપિતા તરફની લાગણી અને એ દ્વારા તેનું સ્થાન સ્પષ્ટ કરવું.

- દીકરી દિલનો દીવો
- દીકરી બે ઘર ઉજાળે
- દીકરી ઉંબરા પરનો દીવો
- દીકરી વહાલનો દરિયો
- દીકરી એટલે લાડ - પ્રેમનો પર્યાય

સમજદારી સાથે સંસ્કારાયેલું દીકરીરૂપી પુષ્પ કાંટાની વચ્ચે પણ હેમખેમ વિકસે છે, તેથી દીકરીની સંભાળ જરૂરી પરંતુ અવિશ્વાસ નહિ તે સ્પષ્ટ કરવું.

